

El Sobirà de Santa Creu d'Horta (Osor): del mas medieval a la masia moderna¹

ELVIS MALLORQUÍ

Quaderns de la Selva, 17

•
Any 2005

p. 81 a 103

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

1. Aquest treball és una mostra de reconeixement en memòria del propietari del Sobirà, Jordi de Planell i Guiteras, propietari del Sobirà, que ens acollí molt amablement i ens facilità la consulta de l'arxiu patrimonial de la casa.

Si voleu saber qui són
els més rics d'aquesta terra:
el Noguer de Segueró,
el Sobirà de Santa Creu
i l'Espona de Saderra

En els primers anys del segle XX, la masia rural i com un producte natural va ser considerada com una manifestació de l'"art nacional" de Catalunya i com un producte natural de la pròpia terra gràcies a la seva adaptació al medi geogràfic i a les seves antiquíssimes arrels que la unien amb les vil·les d'època romana. Arquitectes, com Josep Puig i Cadafalch o Josep Danés i Torras, i estudiosos, com Joaquim Folch i Torres, entre molts altres, van contribuir a mitificar les grans masies catalanes dels segles XVI-XIX a la vegada que, des de molts altres sectors culturals, s'idealitzava el conjunt del camp i la ruralia amb un seguit d'idees i tòpics preconcebuts que formen part del discurs ideològic del pairalisme.²

Un d'aquests arguments relacionava directament les masies rurals de la fi del segle XIX i d'inicis del XX amb els masos dels remences del segle XV. La realitat històrica, però, ha de ser matisada amb molta més precisió. En primer lloc, perquè aquells autors pairalistes fixaven la seva mirada molt més en les grans masies amb portes adovellades, finestral tardogòtics i torres de defensa que no pas en les petites, però molt més nombroses, cases de pagès edificades als segles XVIII i XIX per famílies de masovers, subemfiteutes, rabassaires, petits parcers i altres treballadors de la terra.³ I, en segon lloc, perquè, si bé és cert que la majoria d'hisendats i grans propietaris rurals del segle XIX descendien de pagesos remences, la majoria dels successors dels remences baixmedievals no van esdevenir hisendats, sinó que van passar a engruixir les files dels grups socials inferiors del món rural que hem esmentat abans i que estaven sota la dependència econòmica dels hisendats.⁴

El trànsit de la societat medieval a la moderna va tenir conseqüències sobre l'evolució de les formes arquitectòniques dels habitatges rurals catalans. Al segle XIV els masos eren d'estructura ben simple, amb una estança per als homes i una altra per als animals, i estaven construïts amb materials i tècniques molt poc sòlides.⁵ La crisi demogràfica que va seguir a la Pesta Negra del 1348 i els desordres socials i econòmics el final de l'edat mitjana van alterar radicalment la realitat social del

2. Joaquim M. PUIGVERT, «L'elaboració del discurs pairalista a la Catalunya contemporània: la contribució dels arquitectes i els estudiosos de la masia (1908-1936)», *Estudis d'història agrària* [Barcelona], n. 12, 1998, p. 77-84.
3. De manera semblant, la major part de les fotografies elaborades per al fons de l'*Estudi de la Masia Catalana*, patrocinat per Rafael Patxot i conservat al Centre Excursionista de Catalunya, està dedicada al primer, i minoritari, grup de grans masies i cases pairals, cf. PUIGVERT, «L'elaboració...», p. 92-93.
4. Rosa CONGOST – Lluís TO, «Introducció», dins: Rosa CONGOST – Lluís TO, ed., *Homes, masos, història. La Catalunya del nord-est (segles XI-XX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat – Institut de Llengua i Cultura Catalanes de la Universitat de Girona, 1999, p. 10-11.
5. Jordi BOLÓS, ed., *Un mas pirinenc medieval. Vilosiu B (Cercs, Berguedà). Estudi dels edificis i dels materials trobats durant les excavacions (1984-1986)*, Lleida: Universitat de Lleida, 1996; Elvis MALLORQUÍ, «Homes, viles i masos (Cruïlles, 1319)», dins: CONGOST-TO, *Homes...* p. 55-56.

món rural català i, també, els tipus d'habitatges existents. En efecte, segons es pot observar en les restes conservades d'edificis del segle XV, es va anar consolidant un nou model de mas que es difongué plenament al segle següent: es tracta de la casa amb una estructura de tres cossos amb la sala al primer pis del cos central, en una posició preminent dins el conjunt de l'edifici.⁶ Aquest procés coincideix temporalment amb la definitiva diferenciació d'un grup de pagesos rics de la resta de la població rural, gràcies, en bona mesura, a l'ampliació dels seus patrimonis a través de la incorporació de les terres procedents de masos rònecs.⁷

L'objectiu del present article és aportar noves dades i arguments de reflexió a partir de l'estudi d'una de les cases pairals més citades de Catalunya: el Sobirà de Santa Creu d'Horta, al terme municipal d'Osor.⁸ El contrast entre les notícies dels segles XIII, XIV i XV que hi fan referència i una ressenya de la història del mas, escrita a les últimes pàgines del llibre mestre de la casa del Sobirà cap al 1710, permet anar més enllà de les interpretacions més tradicionals de la seva evolució històrica i arquitectònica. En efecte, d'una banda, la diferenciació social dels habitants de la casa en relació als seus veïns havia començat ja en els últims segles medievals i, de l'altra, l'engrandiment de la casa va seguir molt de prop l'ampliació del patrimoni de la família amb l'adquisició d'altres masos de la parròquia de Santa Creu i de més lluny. Cal, doncs, analitzar totes les informacions referents al Sobirà amb cura i deteniment.

Santa Creu d'Horta: els orígens medievals de la parròquia

L'antiga parròquia de Santa Creu d'Horta, avui constituïda per unes poques masies disperses adscrites al municipi d'Osor, ha format part, des de la seva primera menció el 902, del bisbat d'Osona.⁹ Fa més de mil anys, les divisions territorials no eren massa diferents: l'any 933 el lloc de Santa Creu, estava integrat dins el comtat d'Osona i dins el terme de la "valle Hausore".¹⁰ Aleshores hi vivien almenys set famílies, que van vendre tres mujades de terres al veguer Sala, fundador del monestir de Sant Benet de Bages i pare del fundador del castell de Solterra.¹¹ Molt probablement, l'església

6. Jeroni MONER, «L'estructura tipològica del mas: els precedents medievals», dins: *Actes del col·loqui El mas medieval a Catalunya (Banyoles, 12 i 13 de desembre del 1998)*. Quaderns [Banyoles], n. 19, 1998, p. 134-137.
7. Rosa CONGOST, «La Catalunya del mas, és a dir, la Catalunya Vella», dins: Rosa CONGOST - Gabriel JOVER - Giuliana BIAGIOLI, *L'organització de l'espai rural a l'Europa mediterrània. Masos, possessions, poderi*, Girona: CCG Edicions - Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003, p. 32-33.
8. Joaquim de CAMPS I ARBOIX, *Les cases pairals de Catalunya*, Barcelona: Edicions Destino, 1965, p. 272-273; Eva BARGALLÓ, *Les més belles cases pairals i masies de Catalunya*, Barcelona: Editorial De Vecchi, 1988, p. 130-131. El mas Sobirà i la seva capella també il·lustren altres publicacions sobre masies catalanes; cf. Llorenç FERRER, *Masies de Catalunya*, Manresa: Fundació Caixa Manresa - Angle Editorial, 2003, p. 112-114 i p. 241-242.
9. Antoni PLADEVALL, «La Vall d'Osor. Síntesi històrica (2)», *Festa Major del Terç [Osor]*, 1980; BRUGUERA-RAMIÓ, *Osor*, p. 34; Joan LLINÀS - Jordi MERINO, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de la Selva, 1998-2000, vol. 4, fitxa 865.
10. BUB (Biblioteca de la Universitat de Barcelona), pergami n. 4 (933.09.04); cf. Antoni PLADEVALL, «El poblament i la propietat de la terra als antics termes de Sant Hilari Sacalm i de la vall d'Osor (s. X)», *Quaderns de la Selva [Santa Coloma de Farners]*, n. 6, 1993, n. 15.

de Santa Creu, tot i ser sufragània d'Osor, i disposava d'algunes terres sota el seu domini directe: el 984, en la donació del veguer Sala al monestir de Sant Benet de Bages, figuren les "vinyes de Santa Creu" com a límit del territori depenent del castell de Solterra.¹² No sabem, però, per quins motius les terres donades al monestir van continuar en mans del llinatge vicarial fins que el 1068 Arnau Sala va vendre al comte barceloní Ramon Berenguer I els alous i els masos que tenia a la vall d'Osor, als termes de les parròquies de Sant Pere i de Santa Creu.¹³

Des d'aleshores, i fins a la fi del segle XIII, la vall d'Osor va formar part dels dominis dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Els habitants de les parròquies de Sant Pere, Santa Creu i Sant Daniel de Maifrè, l'any 1144, van obtenir una carta de franquesa que els alliberava del pagament de les cugúcies i les fòrcies i que limitava a 2 sous el pagament per la remença de les noies joves; a més, el privilegi els concedia que el batlle jutgés els plets a la plaça i al banc de l'església d'Osor.¹⁴ Els comtes-reis, tanmateix, solien arrendar la jurisdicció i els rèdits sobre la vall a diversos nobles: el 1147 Ramon Berenguer IV va obtenir 4000 sous del senescal Guillem Ramon, del seu germà Ot i del seu fill Guillem de Montcada per aquest concepte.¹⁵

La vall d'Osor, a finals del segle XIII, va començar a canviar de mans. L'any 1272 el primogènit del rei, el futur Pere II, va vendre a Bernat de Centelles la vall i les seves parròquies.¹⁶ El 1289 el rei Alfons II va donar a Bernat de Peratallada, en recompensa dels serveis prestats al seu pare Pere II, la vall i el terme d'Osor i de Santa Creu la vall d'Osor.¹⁷ Poc després, el 1294, la vall va passar a mans d'una amistançada del rei Jaume I, de nom Sibil·la de Saga, que la va governar a través d'un procurador.¹⁸ A la seva mort, l'any 1320, Sibil·la va cedir la vall a la seva filla Isabel de Cabrera i aquesta, el 1342, al seu fill Artau de Fores o de Cabrera; finalment, el 1352 el vescomte Bernat II de Cabrera va comprar la Vall d'Osor i la va incorporar a la resta de terres del vescomtat.¹⁹ Tots els senyors no exercien

11. De les famílies només en tenim els noms dels seus caps: es tracta de quatre parelles –Morlà i Ingilrada, Sigebert i Gilaberga, Teuderic i Gonsa, i Hunovald i Justa– i de quatre individus sols –Càndida, Nadalia i Altarig.

12. BUB, pergami n. 98 (984.06.20); vegeu també: PLADEVALL, «El poblament...», n. 34.

13. ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Cancelleria, Ramon Berenguer I, carpeta 17, pergami n. 411 (1068.12.29); cf. Gaspar FELIU – Josep M. SALRACH, dirs., *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Barcelona – Lleida: Fundació Noguera – Pagès Editors, n. 734; J. PLADELASALA, «Parroquia de San Pedro de Osor», *Ausa* [Vic], n. 32, 1960, p. 364-366; Jordi BOLÓS – Víctor HURTADO, *Atlas del comtat d'Osona (798-993)*, Barcelona: Rafael Dalmau editor, 2001, p. 52-53.

14. AHCG (Arxiu Històric de la Ciutat de Girona), pergami n. 14 i Llibre Verd, f. 1v (1144.01.21); cf. Christian GUILLERÉ, *Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*, Lleida: Fundació Noguera – Ajuntament de Girona, 2001, n. 1). El 1318 el rei Jaume II va manar que es busqués informació referent a aquest privilegi antic: AHCG, Lletres reials i Llibre Verd, f. 254r (1318.09.30); cf. GUILLERÉ, *Llibre Verd...*, n. 43.

15. ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer IV, apèndix pergami n. 3 (1147.08.05); cf. Thomas N. BISSON, *Fiscal Accounts of Catalonia under the early Count-Kings, 1151-1213*, Berkeley: University of California Press, n. 141.

16. AVV (Arxiu de la Vegueria de Vic), processos civils, 1304; Antoni PLADEVALL, «La Vall d'Osor. Síntesi històrica (1)», *Festa Major del Terç* [Osor], 1979.

17. Joan IGLESÍAS, *De pagesos a burgesos. Els Iglesías, propietaris de Santa Creu (1286-1999)*, Girona: 1999, p. 11 i p. 44.

18. API (Arxiu Patrimonial Iglesías), pergami n. 3 (1307.11.05); cf. IGLESÍAS, *De pagesos...*, p. 12 i p. 45.

19. ACFV (Arxiu de la Cúria Fumada de Vic), Notari Francesc Vila, Llibre dels anys 1348-1352, f. 134r-137v (1352.02.17); cf. Antoni PLADEVALL, «La Vall d'Osor. Síntesi històrica (1)», *Festa Major del Terç* [Osor], 1979.

directament la jurisdicció i els seus drets a la vall, sinó que ho feien a través d'un cos de funcionaris format per jutges, notaris, procuradors i batlles que, gràcies al manual notarial dels anys 1316-1318 i al llibre de comptes de Sança Ximenis de Foix i de Cabrera datat entre el 1440 i el 1443, ens són ben coneguts.²⁰

Els masos de Santa Creu a l'època medieval

El relleu muntanyós del terme de Santa Creu d'Horta no va afavorir gens la concentració de la població al voltant del temple parroquial, en la cellera, com sí va succeir a Osor. Per això encara avui els masos dispersos en el territori són la forma de poblament que predomina en aquest sector de les Guílleries (cf. Apèndix 1). Dues cases de la parròquia, el mas Iglésies i el mas Sobirà, han conservat fins l'actualitat els arxius dels seus respectius patrimonis.²¹ Cadascun d'ells està format per una col·lecció de pergamins que remunten als segles XII i XIII i per un llibre mestre on, als segles XVIII i XIX, s'hi van enregistrar i enumerar totes les actes notariales –vendes, testaments, capítols matrimonials, censals, etc.– que, prèviament, havien estat catalogades i inventariades.²² Amb aquesta documentació, s'han pogut elaborar els arbres genealògics de cada casa a partir de la fi del segle XIII: els primers hereus i propietaris del mas Iglésies van ser Pere Iglésies i el seu fill també anomenat Pere, que van comprar el mas Morell l'any 1286; els primers del mas Sobirà van ser Berenguer Sobirà i el seu fill Pere, que va ser instituït hereu pel seu pare el 1294 per mitjà del seu testament, al seu fill Pere.²³

La lectura d'aquests fons, però, també permet recollir els noms de les persones i de les cases de la parròquia als darrers segles de l'edat mitjana. En efecte, en quatre pergamins del fons Iglésies datats entre el 1286 i el 1343, figuren els noms d'habitants a d'altres masos de la parròquia: a part del mas Iglésies, comptem els dels masos Coll, Darder, Llancer, Mir, Mont d'Amunt, Mont, Morell –Arnau Boter–, Puig, *Rovestai* –que hauria donat “Roscall”–, Sarreda, Triador, Vena i Viurevol.²⁴

20. PLADEVALL, «La Vall...», p. 259-260; Jordi ANDREU – Josep CANELA – M. Àngela SERRA, *El Llibre de Comptes com a font per a l'estudi d'un casal noble de mitjan segle XV. Primer llibre memorial començat per la senyora dona Sanxa Ximenis de Fox e de Cabrera e de Ravalles 1400-1443*, Barcelona: Fundació Noguera, 1992, p. 16-17; BRUGUERA-RAMIÓ, *Osor*, p. 12-13.

21. Pere GIFFRE – Josep MATAS – Santi SOLER, *Els arxius patrimonials*, Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2002, p. 115-116. L'APS (Arxiu Patrimonial Sobirà) ha estat consultat per diversos estudiosos de la vall d'Osor; cf. PLADELASALA, «Parroquia...», p. 364.

22. L'API conserva un llibre mestre, el *Llibre general... de la casa Yglesias de Santa Creu*, i una col·lecció de 36 pergamins, datats entre els anys 1272 i 1653, l'inventari dels quals es pot consultar a l'ACSCF (Arxiu Històric de Santa Coloma de Farners). A la vegada, a l'APS s'hi troba una col·lecció similar de pergamins i un altre llibre mestre, el *Llibre d'actes del mas Sobirà*.

23. API, pergami n. 2 (1286.09.13). Sobre els Iglésies, vegeu: IGLESÍAS, *De pagesos...*, p. 11 i p. 43-44; LLINÀS-MERINO, *El patrimoni...*, vol. 4, fitxa 841. Pel que fa als Sobirà, vegeu: CAMPS i ARBOIX, *Les cases...*, p. 272. L'arbre genealògic dels darrers, recentment publicat, il·lustra encara una estança de la casa; vegeu també: *127 genealogies de Fernando Viader. La memòria familiar dels propietaris gironins* (edició de Pere Gifre i Ricard Garcia), Girona: CCG Edicions – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona – Consell Comarcal del Pla de l'Estany, 2004, p. 225-227.

24. API, pergami n. 2 (1286.09.13), pergami n. 3 (1307.11.05), pergami n. 6 (1331...) i pergami n. 4 (1343.04.19); cf. IGLESÍAS, *De pagesos...*, p. 11-12 i p. 43-47.

I en els fons documentals del mas Sobirà, juntament amb els dos masos Sobirà, el d'Amunt i el d'Avall, trobem referències a d'altres masos que van ser incorporats al patrimoni de la casa –Mont, Collell, Roscall, Viurevol, Maig o Barder– i d'altres de la mateixa parròquia –Puig de Robertencs, Gironella, Triador, Iglésies.²⁵ Cal destacar la gran coincidència dels noms que figuren als pergamins amb els de la trentena de masos de la parròquia de Santa Creu que Mn. Antoni Pladevall va recollir d'un petit manual de la notaria d'Osor, conservat a l'Arxiu Parroquial de la localitat i datat dels anys 1316-1318 (cf. Apèndix 1).²⁶

La davallada demogràfica que va seguir a la Pesta Negra del 1348 i les conseqüències dels terratrèmols dels anys 1427 i 1428 van fer sentir els seus efectes sobre el nombre de masos habitats. Però no es va arribar al despoblament gairebé total que es desprendria de les interpretacions de les dades dels fogatges dels anys 1497 i 1553: només sis focs a Santa Creu.²⁷ En realitat, però, ambdós fogatges recullen conjuntament tots els habitants de la vall d'Osor, dels quals tan sols podem assegurar que 6 de l'any 1497 –*Johan Bufonet de Sancta Creu, Berenguer Mador de Sancta Creu, Miquel Serra àlias Sglésia de Sancta Creu, Pere Viranoll o Viurevol, Marc Mont, Johan Sabrià* o Sobirà– i 6 més del 1553 –*Antoni Sglésies, en Viurevall, en Munt, Miquel Subirà, Sagimon Triador i Miquel Taverner*– eren de la parròquia de Santa Creu.²⁸ Per aquesta raó, cal recórrer a d'altres documents del final de l'edat mitjana. Gràcies a un llevador de rendes del castell de Solterra i de la casa de la Rovira, datat aproximadament de l'any 1389, coneixem 7 masos de Santa Creu, que amb uns altres 8 de la parròquia d'Osor, tenien dret a dur el seu bestiar a pasturar en el terme de l'esmentat castell a canvi d'un cens anual en diners; es tracta dels masos Borrell, Collell, Església, Mont, Sobirà d'Amunt, Sobirà d'Avall i Viurevol.²⁹ A mitjan segle XV, només se n'han comptat 7 en el llibre de comptes de Dona Sança Ximenes de Foix: es tracta dels masos Iglésies, Maig –Barder–, Mont, Roscall, Sobirà, Triador –Pigem– i Viurevol.³⁰ A aquests masos, però, si hi afegim els esmentats en la documentació patrimonial dels masos Iglésies i Sobirà n'arribem a comptar 24, per bé que d'aquests n'hi ha 7 que són rònecs o han estat incorporats al patrimoni de les dues grans cases de Santa Creu: es tracta dels masos de sa Burguissa, Coll, Collell, Fageda d'Avall, Morell, Puig de Robertencs i Sobirà d'Avall (cf. Apèndix 1).

25. APS, *Llibre d'Actes del mas Sobirà*; cf. 127 *genealogies...*, p. 225.

26. Antoni PLADEVALL, «La vall d'Osor dels anys 1316 al 1318», *Ausa* [Vic], n. 41 i n. 42, 1962, p. 283-286; BRUGUERA-RAMIÓ, *Osor*, p. 80.

27. Antoni PLADEVALL, «La vall d'Osor. Síntesi històrica (2)», *Festa Major del Terç* [Osor], 1980; BRUGUERA-RAMIÓ, *Osor*, p. 80.

28. Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1553. Estudi i transcripció*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1979, vol. 1, p. 439; Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1497. Estudi i transcripció*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1991, vol. 1, p. 300-301.

29. ACSOF (Arxiu Històric Comarcal de Santa Coloma de Farners), *Llevador de rendes de Sant Hilari*, f. 26r-27r (1389...).

30. ANDREU-CANELA-SERRA, *El Llibre...*, p. 15.

Entre els masos de la parròquia de Santa Creu, el mas Sobirà no era un mas qualsevol. Guillem Sobirà de Mont, el 1382, va comprar la casa i les terres del mas veí, el mas Sobirà de Vall, amb la qual cosa és possible que des d'aquest moment tinguessin una família de masovers al seu servei que residien en la casa adquirida.³¹ A més, sabem que Pere Sobirà, entre els anys 1439 i 1444, actuà com a "bayle d'Osor" i "loctinent de bayle de la dite Val", és a dir, com a principal representant de la senyora Sança Ximenis de Foix i de Cabrera a tota la Vall d'Osor.³² Entre les seves tasques, havia de recollir la part de les collites de forment, blat, civada, ordi, mestall, melca, llegums, pèsols, cànem, lli i castanyes que pertocaven a la senyora i també obtenia els delmes de la llana i de la carn del bestiar del terme. Aquests productes s'emmagatzemaven en un graner o celler situat a la vila d'Osor i el batlle els anava venent per pagar, en metàl·lic i en diverses parts al llarg de l'any, a la seva senyora.³³ A més, Pere Sobirà també recaptava els censos en diner que els habitants de la vall d'Osor prestaven a la batllia major i pels masos "rahònechs" –rònechs– del terme i, finalment, les quantitats corresponents a multes o composicions, a emoluments, a les redempcions d'homes i dones propis i a les firmes de cartes. El batlle encara havia de reparar i mantenir el patrimoni de la senyora, com pagar les obres al "seller d'Osor enfre los gonfos e adobar las portes" i llogar les bótes per conservar el vi. Finalment, el batlle s'encarregava d'administrar la justícia a la vall d'Osor: el 1440 va encarregar-se de subhastar les robes de la casa del Baier i el 1443 va fer pregonar la cancel·lació de les empare dels béns de Joan de Galliners. Com a compensació de les seves tasques, en Pere Sobirà es quedava amb una part de tots els drets senyorials que recollia. Es tracta del "reredelma" o redelme, que devia ser gens menyspreable si pensem que l'any 1440 Sança Ximenis de Foix havia obtingut de la batllia d'en Sobirà 129 lliures, 11 sous i 5 malles i que el batlle ja s'havia cobrat la seva part. Per això calia que cada any senyora i batlle passessin comptes al castell d'Osor amb el llibre de les entrades i les sortides que duia el batlle.

La participació d'un petit grup de la pagesia en l'administració senyorial o, dit d'una altra manera, els estrets vincles que mantenien amb els senyors semblen ser més corrents als segles XIV i XV del que hom pugui pensar *a priori*. El cas del mas Iglésies no és gaire diferent del Sobirà. El 1343 Pere d'Iglésies actuava com a procurador, amb tres altres persones, d'una dotzena de masos de Santa Creu que no s'entien amb el rector parroquial; a més, el 1359 el jutge d'Osor, davant la demanda presentada pel procurador dels Cabrera a la vall d'Osor, Ramon de Vilademany, es va pronunciar a favor de la família Iglésies i va ratificar la validesa de

31. El preu de la venda va ser de 200 sous de tern; cf. CAMPS i ARBOIX, *Les cases...*, p. 272.

32. ACB (Arxiu Capitular de la seu de Barcelona), Lligats de Llibres Extravagants, n. 6-389 *Primer llibre memorial començat per la senyora Sança Ximenis de Fox e de Cabrera e de Navalles*, f. 25r-26v, f. 28rv, f. 31rv, f. 34v-37r, f. 38r, f. 56r-59v, f. 69r-75v i f. 98v (1440-1444); cf. ANDREU-CANELA-SERRA, *El Llibre...*, p. 19, p. 80-86, p. 88-93, p. 110-118, p. 135-148 i p. 165.

33. En una ocasió, el 1442, va enviar el seu fill –segurament en Francesc Sobirà– a portar els diners d'un pagament a la residència de la senyora: ACB, Lligats de Llibres Extravagants, n. 6-389 *Primer llibre memorial...*, f. 70v (1442.06.01); cf. ANDREU-CANELA-SERRA, *El Llibre...*, p. 138.

l'enfranquiment de censos i usatges que Pere d'Iglésies havia rebut l'any 1290 del senyor d'aleshores, Bernat de Peratallada; al segle XV l'hereu de la casa, Antoni Iglésies, va obtenir de les senyores d'Osor, Cecília de Cabrera el 1446 i Sança Ximenis de Foix i de Cabrera el 1459, tres masos de la parròquia que havien quedat rònecs i abandonats: els masos Fageda –d'Avall–, Coll i Morell.³⁴

A Riudellots de la Selva, entre el conjunt dels pagesos de la parròquia, en destaquen alguns que, a la vegada que heretaven els seus masos i patrimoni, es transmetien de pares a fills una batllia i els seus drets. Des del 1177 i fins a inicis del segle XIV, els Gombau van ser els batlles del domini dels Vilademany a Riudellots que el 1256 a passar al clergue Guillem Gaufred i el 1292 a l'Almoina del Pa de Girona; al segle XIV aquesta família, fortament enriquida, emparentà amb ciutadans de Girona i de Barcelona mentre que el càrrec hauria passat al mas Ponç veí; però no eren els únics batlles de la parròquia: el 1315 tenim constància de dues batllies més: l'any 1315 Arnau Guerau –o Grau– era el batlle del monestir de Sant Martí Sacosta a Riudellots de la Selva i Bernat Ros el de l'altar de Sant Domènec de la seu de Girona.³⁵

Les tres cases d'aquestes famílies de batlles de sac, la Torre Ponsa, can Masgrau i el mas Ros o can Batlle, han conservat fins als nostres dies una torre a partir de la qual s'han aixecat els altres edificis que formen la masia.³⁶ A d'altres parròquies selvatanes també destaquen, d'entre dels conjunts de masies de cada lloc, algunes grans cases amb torre. A Maçanet de la Selva, la força de Cartellà i la torre de Marata són unes cases que, des dels temps medievals, pertanyien a famílies de la baixa noblesa: els Cartellà, un dels quals es va casar al segle XII amb la filla dels Maçanet, castlans del castell de Torcafelló; i els Marata, cavallers als segles XIII i XIV.³⁷ Mentrestant, a Fornells de la Selva hi ha sis masies amb torre, de les quals cinc –les torres des Bach, de Gornal, del Governador, de Raset i de Rodés– van ser propietat de ciutadans de Girona i de llinatges de la petita noblesa gironina a partir del segle XIV.³⁸

Tornant al Sobirà de Santa Creu, aquí la torre també sembla ser la construcció més antiga i originària de tot el conjunt d'estances actual. Ara bé, per fortuna s'ha conservat, entre els papers de la família, un text inèdit que narra, amb una precisió molt remarcable, la història de la construcció de la casa.

34. API, pergami n.4 (1343.04.19), pergami n.11 (1359.09.02) i pergami n.24 (1459.12.08); cf. IGLÉSIES, *De pagesos...*, p.11-13 i p.44-52.

35. ADG, Almoina, Riudellots de la Selva, pergami n.150 (1177.04.03) i i Cassà de la Selva, pergami n.654 (1256.12.10) i pergami n.1063 (1356.03.23); AHG (Arxiu Històric de Girona), Notarial, Girona-4, vol.36, f.12rv (1315.06.07) i f.13v-14r (1315.06.10).

36. LLINÀS-MERINO, *El patrimoni...*, vol.1, fitxes 114, 117 i 121.

37. Taller d'Història de Maçanet de la Selva, *El nostre poble de pagès*, Maçanet de la Selva: Taller d'Història, 1988, p.32-33, i *Maçanet de la Selva*, Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona, 1994, p.195-198 i p.243-245; LLINÀS-MERINO, *El patrimoni...*, vol.2, fitxes 342 i 350.

38. Del sisè mas amb torre de Fornells, la torre d'Estrac, no en tenim notícies d'època moderna o medieval; cf. Josep M. MARQUÈS, *Masos de Fornells*, Fornells de la Selva: Ajuntament, 1999, p.22-24, p.80-81, p.98-105, p.178-181 i p.186-189.

La “Nota de cosas memorables” del Sobirà (1710)

Les últimes pàgines escrites del *Llibre d'actes del mas Sobirà* que es conserva en el propi arxiu patrimonial del Sobirà (APS), en concret del foli 242r fins al 244bis r, corresponen a un text redactat pel propi autor del llibre mestre, als volts del 1710, a excepció dels dos últims paràgrafs que van ser afegits a finals del segle XVIII i a principis del XIX. El text, amb el títol de “*Nota de cosas memorables*”, recull alguns aspectes destacats de la història de la casa, que veurem tot seguit (cf. Apèndix 2). Abans d'analitzar-lo, convé que el situem dintre el llibre en què es troba. El volum, que té un pany que es pot tancar amb clau, arriba fins als 245 folis numerats, alguns dels quals, però, estan completament arrancats.³⁹

L'organització interna del volum està organitzada a partir d'uns epígrafs que coincideixen amb la classificació dels pergamins inventariats, dels quals se'n va escriure un regest en català precedit de la numeració corresponent. A continuació, relacionem tots els apartats del llibre, amb la menció dels folis que ocupen i dels números dels documents que hi estan inclosos:

1. “*Actes del mas Viuravol*”: folis 28-32 i números 85-128
2. “*Actes del mas Mont*”: folis 41-62 i números 129-178
3. “*Actes del mas Maitx y vuy vulgarment dit mas Barder*”: folis 65-71 i números 179-193
4. “*Actes de la casa de Santa Coloma*”: folis 74-78 i números 201-207.
5. “*Actes de la casa de Barcelona*”: folis 80-85 i números 213-219
6. “*Actes del mas Costa*”: folis 89-95 i números 226-239
7. “*Actes del mas Ruscay*”: folis 100-111 i números 252-298
8. “*Actes del mas Cazina*”: folis 120-122 i números 321-329
9. “*Actes del mas Bellvahi*”: folis 123-159 i números 340-408
10. “*Actes del mas Surós*”: folis 160-165 i números 470-496
11. “*Actes de donacions, heretaments, difinicions, èpochas de contractes matrimoniales*”: folis 177-183 i números 541-583
12. “*Actes de testaments*”: folis 191-193 i números 611-624
13. “*Actes de tudelas*”: folis 197-19 i números 641-646
14. “*Actes de fundacions y obras pias*”: folis 202-207 i números 661-672
15. “*Actes de censals, censos y lluitacions*”: folis 216-223 i números 691-716
16. “*Actes dels censals y censos que reb la casa del Subirà*”: folis 224-230 i números 727-740.⁴⁰

39. Els folis arrancats són els f. 1-29 i f. 112-113. A part de les nombroses consultes de què deu haver estat objecte, el *Llibre Mestre del mas Sobirà* només ha estat estudiat en un treball de recerca de batxillerat, que no deixa de ser una breu exploració, força incompleta, de les enormes possibilitats del volum; vegeu: Ariadna GABARDA, *Arxiu de les actes del mas Subirà*, treball de recerca de batxillerat, Santa Coloma de Farners: IES Santa Coloma de Farners, 2000.

40. Entre cadascun dels apartats hi sol haver uns quants folis en blanc que estaven destinats a afegir-hi ressenyes de documents posteriors a la data de confecció del llibre mestre. Això ho comprovem pel fet que se n'han afegit als apartats sobre el mas Costa –els números 240-249 i 450-451–, sobre el mas Bellveí –els números 409-466– i sobre els censals i censos del Sobirà –els números 424-426 i 481-490.

L'autor de la inventariació dels fons patrimonials de la casa del Sobirà i de la redacció del llibre mestre no sabem qui és. Però segur que és el mateix autor de la "Nota de cosas memorables" que figura al final del llibre i que ho va fer "en lo present any de 1710". Aquesta data, doncs, cal prendre-la també com el moment en què va acabar l'elaboració del llibre mestre –sense comptar amb les anotacions posteriors efectuades per una altra mà–, perquè el tipus de lletra de cada part és coincident i perquè el contingut del text està íntimament lligat al del volum mitjançant moltes referències als folis i documents ressenyats amb anterioritat. Cal una darrera reflexió sobre la cronologia del llibre mestre: el 1710 els propietaris del Sobirà, Francesc Sobirà i Isabel Saleta i de Mas, ja feia 16 anys que estaven casats i no havien pogut tenir fills, de manera que la incertesa planejava sobre el futur de la casa. Potser, tement que el patrimoni reunit pels seus antecessors quedés repartit i desaparegués, haurien volgut deixar constància de la història de la casa.⁴¹

Deixant a part les circumstàncies de la seva redacció, el que ens interessa és el contingut de la "Nota de cosas memorables" (cf. Apèndix 2). Hi ha, certament, algunes notícies biogràfiques sobre membres de la família del Sobirà,⁴² però l'autor s'acaba entretenant en tres qüestions de manera gairebé exclusiva: les fases de la construcció de la casa del Sobirà tal i com la coneixien al segle XVIII, l'evolució del patrimoni de la família amb l'adquisició de més i més propietats i les operacions vinculades al domini de l'aigua –canalitzacions i pous de glaç. Analitzem-ho per parts.

En primer lloc, la "Nota de cosas memorables" recull la cronologia precisa de la construcció de cadascuna de les estances de la casa del Sobirà.

1577-1578: Joana Vilar, vídua de Pere Sobirà, "emprengué la gran fàbrica de la casa del Sobirà de Santa Creu". El primer any va treballar tota la casa fins al primer sostre i s'acabà l'estança que dona a migdia; el segon any es va acabar la casa i la torre. Que s'acabés la torre, però, no vol dir que s'hagués aixecat totalment nova des dels seus fonaments; segurament vol dir que es van refer algunes parts –els teulats i les obertures potser–. La brevetat de la notícia, doncs, no desmenteix que la torre podria tenir un origen medieval ni que fos l'edificació més antiga de la casa actual. Així, les obres només haurien afectat el mas originari, anomenat mas Sobirà de Mont, però no a la casa que tenia "cazi contigua entre orient y mitgdia", el mas Sobirà de Vall.⁴³

41. El 1716 van tenir un fill que només va viure una setmana. Per això, el mas Sobirà i les seves propietats van passar a una branca lateral de la família, els Soler i Sobirà; cf. CAMPS I ARBOIX, *Les cases...*, p. 272-273; 127 *genealogies...*, p. 226.

42. Per exemple, Joana Vilar, vídua de Pere Sobirà, venia de la casa i solar del Vilar ses Gorgues de la parròquia de Tavertet; el seu marit havia mort el 1573 segons es llegeix en el seu testament; Francisco Sobirà, fill de Josep, va morir als 21 anys d'edat.

43. Alguns estudiosos han cregut que el 1577 les dues cases originàries van ser unides en un nou edifici que les englobava; cf. CAMPS I ARBOIX, *Les cases...*, p. 272; BRUGUERA-RAMIÓ, *Osor*, p. 16; LLINÀS-MERINO, *El patrimoni...*, fitxa 866.

- 1609: Bernat Sobirà, fill de Joana, va ser qui va fer les obres a la capella dedicada a Sant Bernat de Claraval. No queda clar, tanmateix, si la decoració ceràmica dels murs, que representa el Naixement de Crist, l'Adoració dels Reis i el Via Crucis, és d'aquest mateix moment.⁴⁴
- 1674: Francisco Sobirà va fer construir el gran barri o pati del Sobirà.
- 1684: Serafina Piferrer i Gertrudis Espígol, vídues de Josep i Francisco Sobirà, van fer construir “un tros de caza contiguo a la caza del mas Subirà de Vall a la part de sol ixent, per fer més crescuda la abitació del quarto dels mossos”; a sobre d'aquesta obra nova i de la casa del mas Sobirà de Vall hi van fer un “soleyador cobert”. Tot i aquests canvis, encara van quedar alguns vestigis de la casa antiga: “lo portal Rodó de la establa y parets de ella” era la mateixa portalada de la casa del mas Sobirà de Vall, igual com “la cisterna que és allí cerca de dit portal Rodó”.
- 1693: Serafina i Gertrudis van encarregar-se de fer el rebost que era a ponent de la capella i s'hi entrava des de la saleta. El rebost havia de servir per pastador, però el fum danyava la capella i “inquietava an'al menjador” de manera que el van inutilitzar.
- 1695: Es va fer construir el gran safareig situat prop de l'eixida de l'assolellador i que servia per regar les feixes properes.
- 1697-1699: El primer any es va convertir l'assolellador del mas Sobirà de Vall en graners i, a sobre, amb més dormitoris per als mossos. L'any següent es va allargar l'assolellador fins a fer-lo arribar fins el gran safareig i el van eixamplar “tot ab volta grasa fent las baranas y padrissos ab las llozas de pedra com vuy –el 1710– se veu perficionat”; també van fer el safareig petit al costat de la paret de la torre i de la casa. i el 1699 es va aixecar una gran pallissa sobre el corral del bestiar de llana, just al costat de l'assegador que ja s'hi havia fet abans.
- 1701: Serafina i Gertrudis van fer enrajolar el barri o pati de la casa “fent posar rejols sobre las parets o carenas”.
- 1704: Es va fer acomodar “lo aposento de la torra ... per tenir actes y llibres”.
- 1709: Gertrudis Espígol i el seu fill Francisco Sobirà van fer la paret seca de l'hort per convertir les tres petites feixes que hi havia en un terreny més apte per a regar. A la vegada, com que el safareig petit “llansaua humitat així an'al menjador com en lo aposento de la torra...”, es va canviar de lloc el safareig a l'altre costat de la porta gran.

44. BRUGUERA-RAMIÓ, *Osor*, p. 17; LLINÁS-MERINO, *El patrimoni...*, fitxa 866.

El segon aspecte que destaca el text és la progressiva ampliació del patrimoni del mas Sobirà des del final de l'edat mitjana. En efecte, el 1577 el mas ja havia incorporat les terres de tres masos, dos d'ells rònecs: “consistia la isienda del mas Subirà de Munt en las dos heretats de Subirà de Munt, Subirà de Vall, mas Collell vuy dirruuít ... y en lo mas Puig de Rabartenchs vuy dirruuít però cerca del mas Gironella”. Abans ja hem vist que el mas Sobirà de Vall va ser comprat per Guillem Sobirà el 1382; els altres dos, en canvi, van ser adquirits pel batlle d'Osor de mitjan segle XV: el 1438 Pere Sobirà va comprar el mas Collell i el 1445 va rebre en establiment de la senyora Sança Ximenis de Foix el mas Puig. A finals del segle XVI, Bernat Sobirà va comprar el mas Viurevol l'any 1592, el mas Mont el 1596 i el mas Maig, anomenat Barder, el 1603.⁴⁵ El fill de Bernat, Sebastià, va fer la casa de Muntanya i el 1621 va comprar la casa de Santa Coloma de Farners. En l'etapa de Josep Sobirà al capdavant del patrimoni, que va coincidir amb “aquellas tribulacions del any 40 que duraren fins al any 53”, només es va poder comprar el quintà de la Costa l'any 1657 perquè va gastar gran quantitat amb “lo partit d'Espanya”. De totes maneres, el mateix Josep Sobirà va obtenir, pel testament del seu oncle Jaume, clergue de Barcelona, una casa a la ciutat comtal comprada el 1641. Les darreres adquisicions efectuades abans de la redacció del llibre mestre i del text que l'acompanya les van protagonitzar Serafina Piferrer i Gertrudis Espígol: el 1699 van comprar la “casina d'en Bellvehí y per altra nom dita Llancer o Llances”, el 1701 van adquirir el mas Roscall i el 1704 Gertrudis i el seu fill Francisco Subirà van comprar el mas Bellveí d'Anglès.

Finalment, el tercer centre d'interès del text de l'autor del llibre mestre és l'aigua i la seva canalització fins a la casa del Sobirà. El 1615 Sebastià Sobirà ja va voler portar a la casa del Sobirà l'aigua de la font del Collell “ab canons de fusta de vern, juntats amb anells de ferro”, però s'hagué d'aturar al Collet dels Tèrmens, a prop d'on el 1710 hi havia “lo pou gran de la neu” perquè la mina que s'havia obert “se esllavisà part y rompé una cuxa al mestre de la fàbrica y en esta ocasió arribà lo contratemps dels bandolers y fou precís lo parar la obra”. L'obra no es va reprendre fins els anys 1688 i 1689, en què aconseguiren portar l'aigua de la font del Collell “ab canons de terra envarnissats” fins a la casa i els seus “apostos”. Pel lloc dels Tèrmens, els canals passaven per sota terra però els conductes de terra es van trencar i hagueren de ser substituïts per canons de vern, que només van durar set anys. No va ser fins el 1707 que van aconseguir que l'aigua no hagués de fer pujada. Dos anys després, van refer la mare de la font situada a ponent del portal del Barri de la casa del Sobirà, perquè la fred de l'any anterior havia glaçat l'aigua dins les canonades que venien dels Tèrmens. I el 1710 van buscar i enfonsar

45. APS, Llibre d'Actes del mas Sobirà, n. 120, f. 37v-38r (1592.04.09), n. 182, f. 66r (1603...), i “Nota de cosas memorables”, f. 242v (1596...; cf. Apèndix 2). Vegeu també: GABARDA, *Arxiu...*, p. 23-41.

la mina de la font on es prenia l'aigua que anava a la casa del Sobirà, segons el criteri d'un "religiós caputxí molt pràctic de ayguas", tot per tal de "poder regar amb més abundància lo que convingua".⁴⁶

En relació a les aigües, convé tenir en compte els primerencs esforços de la casa del Sobirà per fer-ne un negoci. Tot i que el comerç del gel emmagatzemat a l'hivern en pous de neu no s'estengué fins al segle XVIII, Sebastià Sobirà, el 1635, va construir "lo pou de glas que és baix el Rieral, sota la iglésia de Santa Creu y cerca la divisió de Casa Iglésias ab la casa del Subirà", però només s'hi va empoar glaç un any perquè entrava aigua al pou.⁴⁷ En aquesta època existia un altre pou de neu al quintà del Bach, prop de la casa del Sobirà, a ponent, que com que no se'n tenien notícies, "se creu ésser coza molt antiga". El 1700 Serafina Piferrer i Gertrudis Espígol van començar a construir "lo pou gran de la neu que és al collet dels Térrens y havent-lo fet de paret seca sense volta". La primera vegada que s'hi va empoar neu, el 1706, es va trencar la "biga serradera" i va caure la teulada sobre la neu. La van tornar a cobrir amb bigues, però el 1707 van construir una volta amb quatre arcs que l'aguantaven i, de mica en mica, van substituir la paret seca per una de "pedra y cals". Aquest pou de glaç, sense dubte, és el que encara avui es conserva a mig camí entre Sant Hilari i el Sobirà.⁴⁸

Tot i la profusió de detalls recollits en les poques pàgines de la "Nota de cosas memorables", hi trobem a faltar referències a d'altres fets que van tenir tanta o més importància que els que s'hi esmenten. En concret, no hi trobem cap indici de les principals activitats econòmiques que tenien lloc a les terres de la casa: a part dels esments al graner i al corral del bestiar, el text no diu res del conreu dels camps, de la ramaderia ni de l'explotació forestal als boscos de la propietat. Igual de minses són les referències als moments més crítics del patrimoni i de la família, com les guerres de mitjan segle XVII i les viduïtats que van deixar la casa sense un hereu al capdavant. I, finalment, tampoc hem trobat cap referència a l'exercici, per part d'alguns Sobirà, de càrrecs en l'administració senyorial de la Vall d'Osor.

46. En la "Nota de cosas memorables" hi ha dos afegits posteriors que es refereixen a la canalització que venia de la font del Collell. En el primer, es diu que el 1799 es va refer la canonada "ab canals de terra que-s feren en St. Hilari", però moltes es van trencar després d'estar tapades amb maons, de manera que l'aigua no arribava tota a la casa. En l'altre fragment, es diu que el 1821 es va acabar de construir "lo aqüeducto de la aigua de la font del Collell al que passa ab mina al collet del pou de la Neu ... a fi de reunir y posar en casa la aigua del torrent y de dita font".

47. A la mateixa comarca de la Selva, en concret, a Maçanet també hi ha pous de glaç documentats a mitjan segle XVII; cf. Taller d'Història de Maçanet de la Selva, *El nostre...*, p. 65-67, i *Maçanet...*, p. 38-39. Pel que fa a estudis sobre altres comarques, des del Rosselló al País Valencià, passant per les Gavarres, el Camp de Tarragona i la Conca de Barberà, cf. Josep MATAS, «Notícies sobre un antic negoci força rodó: els pous de glaç», *Llibre de la V Marxa de l'Arboç* (la Bisbal d'Empordà), 1981; Ramon AMIGÓ, *Neveres pre-industrials (pous de neu) al Camp de Tarragona*, Reus: Centre de Lectura, 1987; Josep M. T. GRAU, *La indústria tradicional de Montblanc i la Conca en el segle XVIII*, Montblanc: 1989, p. 17-19; Aline ROUSSELLE, ed., *La glace et ses usages. Troisième journée d'études du Centre de Recherches Historiques sur les Sociétés Méditerranéennes (Perpignan, 22 novembre 1997)*, Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 1997.

48. BRUGUERA-RAMIÓ, Osor, p. 17; LLINÁS-MERINO, *El patrimoni...*, fitxa 867.

Conclusions

El Sobirà, tal com el coneixem avui, no existia a l'època medieval. En això tothom hi està d'acord. Una construcció similar, en aquells temps, hauria estat impensable i, menys encara, que estés en mans de pagesos remences. Això, significa que, entre els inicis del segle XIV i la fi del XVI, es va produir una evolució tan profunda que va posar les bases per a l'expansió física de la casa del Sobirà i per al creixement del seu patrimoni territorial més enllà de la parròquia de Santa Creu. La historiografia ha destacat uns quants factors que van contribuir a aquesta evolució. En primer lloc, la despoblació causada per la Pesta Negra, les seves recurrències i els terratrèmols van originar els masos rònecs. En segon lloc, la lluita i la victòria dels remences sobre els senyors feudals en una qüestió clau com l'apropiació pels titulars del domini útil de les terres dels masos rònecs, tal com deixava clar la Sentència Arbitral de Guadalupe del 1486. I, en tercer lloc, les estratègies hereditàries de les famílies propietàries dels masos per conservar el patrimoni rebut dels antecessors i les estratègies matrimonials per buscar-ne l'ampliació progressiva.

D'aquesta manera, al llarg dels segles XVI i XVII, una colla de senyors útils i propietaris de masos van consolidar una sòlida posició social i econòmica –la casa en seria un testimoni– sense canviar gens la seva situació jurídica. De mica en mica, havien ampliat els seus patrimonis amb la incorporació de les terres dels masos rònecs i, a vegades a causa de l'atzar biològic, s'havien unit diferents patrimonis a través de casaments de pubilles i hereus. Però també la conjuntura del segle XVI va provocar que moltes famílies pageses s'endeutessin i acabessin alienant parts dels seus patrimonis o, fins i tot, els seus propis masos on vivien. I, en la majoria de casos, els compradors van ser altres habitants de masos que esdevingueren encara molt més rics i van poder fer front, sense grans angúnies, a les guerres i conflictes de mitjan segle XVII.⁴⁹ En aquest sentit, el cas del Sobirà de Santa Creu segueix de ben a prop les etapes de l'evolució del patrimoni d'un dels més grans patrimonis gironins, el del Noguer de Segueró: les adquisicions d'altres masos comencen ja en temps medievals, s'incrementen a la fi del segle XVI i la crisi del segle XVII no va ser molt traumàtica per a la casa.⁵⁰ I, de manera semblant, l'altra gran casa de la parròquia de Santa Creu, el mas Iglésies, que ja havia començat a incorporar masos rònecs al segle XV, va continuar ampliant el seu patrimoni entre els segles XVI i XVIII amb l'adquisició de la borda de sa Codina, dels masos Pigem, Triador i Busquets –que havia incorporat anteriorment el mas Ferrer i un mas rònec sense nom– i amb la construcció d'una casa nova, l'Espinau, a la cruïlla del camí ral que anava de Girona a Vic amb la ruta que unia Santa Coloma de Farners, per Castanyet, i Santa Creu (cf. Apèndix 1).

49. Rosa CONGOST – Llorenç FERRER – Pere GIFRE, «Els masos a l'època moderna. Continuïtats i canvis», dins: CONGOST-JOVER-BIAGGIOLI, *L'organització...*, p. 68-79.

50. Rosa CONGOST – Pere GIFRE, «127 genealogies de Fernando Viader. La memòria familiar dels propietaris gironins. Estudi introductori», dins: *127 genealogies...*, p. 21-22.

Tanmateix, hi ha un factor que potser ha estat poc estudiat i convindria tenir-lo molt en compte: la vinculació dels avantpassats dels grans propietaris de l'època moderna amb l'estructura senyorial local, fins al punt que alguns d'ells actuaven com a batlles i recaptadors dels drets dels senyors. A més, és possible que aquestes activitats en l'administració senyorial els permetessin aixecar uns edificis diferenciats de la resta de la pagesia i, en certa manera, més propers a les construccions característiques dels senyors feudals. Es tractaria de la torre, que és a l'origen tant del Sobirà com de les cases dels batlles de Riudellots de la Selva que hem esmentat més amunt i de moltes altres masies importants del bisbat de Girona.

En aquest sentit, l'estudi del cas del Sobirà de Santa Creu ens evidencia la necessitat, cada vegada més urgent, de conèixer bé les diferents tipologies de masos medievals i de contextualitzar-les correctament en l'espai, en el temps i en el medi social, és a dir, poder afirmar quines corresponen a petits pagesos o a batlles senyorials, en quin moment i en quines zones del país.⁵¹ I això significa que cal vincular l'estudi de l'arquitectura dels habitatges rurals que han perdurat fins avui amb la recerca documental als arxius patrimonials de moltes cases de pagès i, sobretot, pel fet que almenys a Girona està encara molt poc desenvolupada, amb l'arqueologia dels edificis rurals pagesos de l'època medieval i moderna.⁵² Només d'aquesta manera podrem ser conscients de les múltiples evolucions que van seguir els habitatges rurals de Girona i de la Catalunya Vella que, al segle XVI, acabarien cristal·litzant en l'estructura característica de la masia tradicional catalana.

51. De tipologies de masos medievals, basades en exemples d'altres parts de Catalunya, ja se n'han fet algunes; cf. Assumpta SERRA, *La comunitat rural a la Catalunya medieval: Collsacabra (s. XIII-XVI)*, Vic: Eumo Editorial, 1990, p. 193-203; Jordi BOLÓS, *Els orígens medievals del paisatge català. L'arqueologia del paisatge com a font per a conèixer la història de Catalunya*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2004, p. 262-264.

52. L'únic mas de les terres de Girona que s'ha començat a excavar és la Jueria de Domeny, a prop de la ciutat de Girona; cf. Bruno GÓMEZ i altres, «Resultats de les excavacions arqueològiques de la Jueria (Sant Gregori, Gironès)», dins: *Setenes Jornades d'arqueologia de les Comarques de Girona (la Bisbal d'Empordà, 4 i 5 de juny de 2004)*, la Bisbal d'Empordà: 2004, vol. 1, p. 15-22.

Apèndixs

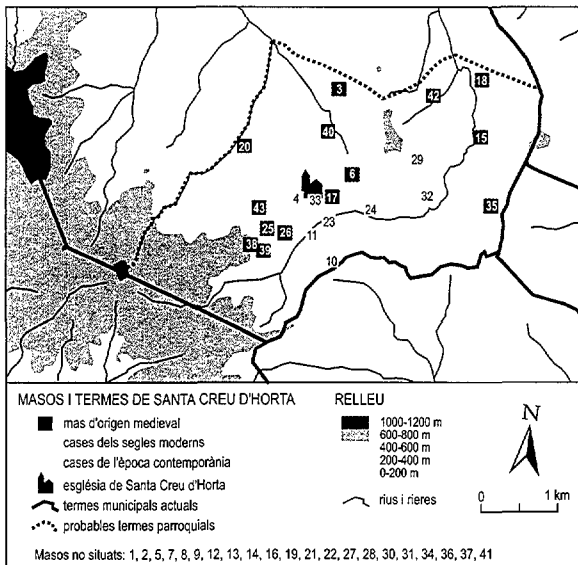
1. Els masos de la parròquia de Santa Creu d'Osor

N. MASOS	Inici s. XIV	1389	Mig s. XV	s. XVI- XVIII	Avui	OBSERVACIONS
1 Borrell, mas	+	+	+			
2 Burguissa, mas sa			+R	+R		Propietat del mas Iglésies (s. XV)
3 Busquets, mas	+		+	+	+	Propietat del mas Iglésies (1731). Actualment dit el Bosquets
4 Casilla Elèctrica					+	
5 Cerreda, mas	+		+	+R		Propietat del mas Sobirà. També s'anomena mas Sarreda
6 Codina, borda de sa	+		+	+R		Masoveria que fou del mas Triador; propietat del mas Iglésies.
7 Coll, mas	+		+R	+R		
8 Collell, mas	+	+	+			Propietat del mas Sobirà (1438).
9 Coma, mas	+					
10 Espinau, l'				+	+	Casa construïda de nou, propietat del mas Iglésies (1562).
11 Fàbrica d'en Sobirà, la					+	
12 Fageda d'Avall, mas	+		+R	+R		Propietat del mas Iglésies.
13 Fageda, mas			+			
14 Ferrer, mas			+	+R		Abans anomenat mas Fricay. Propietat del mas Busquets.
15 Gironella, mas	+		+	+	+	Potser és l'antic lloc de Gironella (s. X).
16 Guerau, mas	+					
17 Iglésies, mas	+	+	+	+	+	
18 Llancer, mas	+			+	+	Propietat del mas Sobirà (1699). S'anomenà després la Casina o la Casina d'en Bellvehí.
19 Llumell, mas	+					
20 Maig, mas	+		+	+		Potser és l'antic mas de Mir (s. XI). S'anomenà també mas Barder. Propietat del mas Sobirà (1603).
21 mas rònc sense nom				+R		Propietat del mas Busquets.
22 Mir, mas	+					
23 Molí d'en Sobirà, el					+	
24 Molina, la					+	
25 Mont d'Amunt, mas	+				+	Per la seva situació, el mas Mont d'Amunt podria trobar-se al mateix lloc de la Casanova de la Muntanya.
26 Mont, mas	+	+	+	+	+	Propietat del mas Sobirà (1596). També s'anomena can Mon.
27 Morell, mas	+		+R	+R		Propietat del mas Iglésies (1286).
28 Oller, mas	+		+			

N. MASOS	Inici s. XIV	1389	Mig s. XV	s. XVI-XVIII	Avui	OBSERVACIONS
29 Pigem, mas			+	+	+	Propietat del mas Iglésies (1670). Sembla correspondre al mas Triador, o potser n'era veí
30 Puig (de Robertencs), mas	+		+			Propietat del mas Sobirà (1445).
31 Puig (de Santa Creu), mas	+					
32 Rectoret, cal					+	
33 Rectoria de Santa Creu					+	
34 Risdemar, mas	+					
35 Roscall (Ruscay), mas	+		+	+	+	Antigament s'anomenava Rovescall. Propietat del mas Sobirà (1701).
36 Roscall, masoveria de	+					
37 Sabater, mas	+					
38 Sobirà d'Amunt, mas	+	+	+	+	+	
39 Sobirà d'Avall, mas		+	+R	+R'		Propietat del mas Sobirà (1382)
40 Triador, mas	+		+	+		Propietat del mas Iglésies (1733). Sembla ser el mas Pigem, o bé n'era veí.
41 Vall, mas	+					
42 Vena, mas de la	+		+		+	
43 Viurevol, mas	+	+	+	+		Propietat del mas Sobirà (1592).
TOTAL	30	7	24	21	17	

Propietats del mas Sobirà.
 Propietats del mas Iglésies.
 R: mas rònc.

Font: API, APS, ANDREU-CANELA-SERRA, *El Llibre...*; IGLESIAS, *De pagesos...*; PLADELASALA, «Parroquia...», p. 367 i p. 374-375; PLADEVALL, «La Vall...», p. 283-286..

2. La història del mas Subirà de Santa Creu (1710)

En la transcripció de la “*Nota de cosas memorables*”, que figura als folis 242r-244bis r del *Llibre d'Actes del mas Subirà* de l'arxiu patrimonial de la pròpia casa (APS), hem volgut respectar al màxim el text original però que fos fàcil de llegir, tot basant-nos en els pautes d'altres edicions de textos contemporanis.⁵³

NOTA DE COSAS MEMORABLES.

Número 801. CAZA

Joana Subirà y Vilar, viuda de Pera Subirà, en lo any 1577 enprengué la gran fàbrica de la caza del Subirà de Santa Creu. Y en est any se treballà tota la caza fins a primer sostra y se acabà tot al quarto que dóna a mitgdia. Després, en lo any prop següent de 1578, dita Joana Subirà acabà la dita casa y juntament féu y acabà la torra que és contigua a dita casa entre orient y tremontana.

Era la caza del mas Subirà caza petita y se nomenaua al mas Subirà de Munt per tenir, cazi contigua entre orient y mitgdia, altra caza dita lo mas Subirà de Mall (lo qual mas Subirà de Vall fou comprat en lo any 1382 per Guillem Subirà de Munt, com consta del acte calendat en lo folio 2 número 8 del present llibre), de la qual caza del mas Subirà de Vall existeixen encara los vestigis en lo present any de 1710, perquè lo portal rodó de la establa y parets de ella són las mateixas y mateixa portalada de la caza del mas Subirà de Vall, com y tanbé era del mas Subirà de vall la cisterna que és allí cerca de dit portal rodó.

En lo any que dita Joana Subirà féu la caza, consistia la isienda del mas Subirà de Munt en las dos heretats de Subirà de Munt, Subirà de Vall, mas Collell vuy dirruuít, qual fou comprat per Pera Subirà en lo any 1438, com se llegeix en lo acte calendat en lo folio 16 número 46 de est llibre, y en lo mas Puig de Rabartenchs, vuy dirruít però cerca del mas Gironella, al qual mas establí Dona Xancia de Ximenes a dit Pera Subirà en lo any 1445, com se llegeix en lo acte calendat en lo folio 17 número 49 de est llibre.

Dita Joana Subirà y Vilar era de la caza y solar del Vilar sas Gorgas, parròquia de Tavartet, bisbat de Vich. Pera, / f. 242v / son marit, morí en lo any 1573 segons se pot conjeturar (y no antes) del testament féu, qual se llegeix en lo folio 192 número 620.

De dits cònjuges era fill Barnat Subirà que ja era gran quant Joana, sa mara, féu la caza y encara que de dit Barn[a]t no's troba memoria de obras per ell fetas més que de la capella, qual féu en lo any de 1609. Deixà moltas altrás memòrias, com són la compra del mas Viuravol, qual féu dit Barnat en lo any 1592, com se llegeix en lo folio 37 y en lo número 120. La compra del mas Mont féu en lo any 1596 del mas Maig, vuy dit al Barder, la qual féu en lo any 1603, com se llegeix en lo folio 66 número 182.

53. Hem mantingut les grafies originals del text i els parèntesis; en canvi, hem modificat la puntuació, l'accentuació, les majúscules i minúscules, els apòstrofs i els guionets segons les normes actuals, hem aglutinat o separat els mots d'acord amb l'ús actual –amb un punt volat (-)-, hem desenvolupat les abreviatures, hem escrit les lletres i mots entre clàudators i hem indicat els canvis de pàgina de l'original indicant entre barres el número del foli seguit d'una r si es tracta del recto o d'una v si és el verso; cf. Joaquim M. PUIGVERT, *Una parròquia catalana del segle XVIII a través de la seva consuetud (Riu de l'ells de la Selva)*, Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1986, p. 173-174.

Sabastià Subirà, fill de dit Barnat, féu la casa de Montanya, com se llegeix en lo folio 19. Y en lo any 1615 enprengué de fer venir la aygua de la font del Collell, no la que vuy en dia ve, sinó altre de més abundant que naix coza de 25 passos més avall. La feya venir ab canons de fusta de vern juntats ab anells de ferro, però solament pugué arribar la aygua fins al collet dels Tèrmens y cerca lo lloch ha ont lo present any de 1710 se troba construït lo pou gran de la neu. La causa de no passar avant dita obra, fou perquè, havens-se oberta una mina per passar lo dit collet dels Tèrmens, se esllavisà part y rompé una cuxa al mestre de la fàbrica y en esta ocasió arribà lo contratemps dels bandolers y fou precís lo parar la obra.

Comprà en lo any 1621 la caza de Santa Coloma, / f. 243r / com se llegeix en lo folio 75 y en lo número 203. Féu lo dit Sabastià en lo any 1635 lo pou de glas que és baix en lo Rieral, sota la iglésia de Santa Creu y cerca la divisió de Casa Iglesias ab la casa del Subirà. Sols se té notícia de hauer-s'i empuat glas un any y se és deixat de empuar a causa de que naix aygua en dit pou.

Altre pou de neu se troba en lo quintà del Bach y cerca de la caza del Subirà, a la part de ponent de dita casa, del qual no se troba notícia del any en què fou fet ni per qui fou fet y, per só, se creu ésser coza molt antiga.

De Joseph Subirà, fill de dit Sabastià no's troba fes obras molt asenyaladas, però mantingué la isienda, quità algunes pessas de terra. Comprà lo quintà de la Costa en lo any 1657, com se llegeix en lo folio 90 número 227, y no féu poch ab lo referit perquè en lo temps seu hi agué aquellas tribulacions del any 40, que duraren fins al any 53, y com sempra va seguir lo partit de Espanya. Gastà ab lo referit gran quantitat.

Francisco Subirà, fill de Joseph Subirà, en lo any 1674 féu construir lo gran barri o pati de la casa del Subirà y morí de edat de 21 any que, a esta causa, no tingué lloch de obrar molt ni de comprar.

La caza de Barcelona, la comprà lo Reverent Jauma Subirà, com se llegeix en lo folio 80 número 213, en lo any 1641 y ab son últim testament féu hereu universal a Joseph Subirà, son nebot, com se llegeix en lo folio 83 número 215.

Las Senyoras Serafina Subirà y Pifarrer y Gertrudis Subirà y Spígul, viudas dexadas de Joseph y de Francisco Subirà, / f. 243v / usufructuàrias, en lo any 1684 feren construir un tros de caza contiguo a la caza del mas Subirà de Vall, a la part de sol ixent, per fer més crescuda la abitació del quarto dels mossos. Y després obraren a la part de mitgdia, fent un soleyador cobert que prenia tota la obra nova referida y tota la caza del Subirà de Vall y en lo any 1697 feren tapar dit soleyador y, pujant més las parets, feren graners del soleyador y al desobra més abitació per dormir als mossos.

En lo any 1688 y 1689 enprengueren novament en a fer venir la aygua de la font del Collell, fent-la venir ab canons de terra envarnissats. La feren arribar fins a dita caza del Subirà, repartint la aygua per los aposentos y oficians convenientes. En lo lloch dit als Tèrmens y haont vuy és la paret, passava per sota terra com en las demás parts, però com la aygua baxava y havia de pujar per travesar la collada per tres vegadas, hi posaren canons de terra y sempra se romperen. Per últim, hi feren fer canons de fusta de vern que ab ells passà la aygua, però no fou coza permanent pus dintra 7 anys foren consumits. Per últim, en lo any 1707 feren la paret fent passar la aigua sens fer pujada.

En lo any 1693 feren lo rebost que és a la part de ponent de la capella y trau porta a la saleta, lo portal del qual és al mateix que Barnat Sobira havia fet pozar a la capella que treya an'al barri, però, com se tingué de obrir porta nova per la capella, no'y pugué servir. / f. 244r / Dit rebost serví una passada per pastador y a ex intent lo havian fet, però, com se experimentàs que al fum danyava la capella y enquietava an'al menjador, lo tornaren a mudar en lo puesto que vuy està.

En lo any 1695 feren construir lo safareig gran que és contiguo a la exida del soleyador, a la part de ponent, lo qual reb y replega tota la aygua y de ella se regan las feixas allí contiguas. En lo any 1698 feren lo safareig petit que és en lo barri contiguo a la part de la torra y paret de dita caza y, com llansava humitat axí an'al menjador com en lo aposento de la torra que, per tenir actes y llibres se avia fet acomodar lo any 1704, se tingué per dit efecta en lo any 1709 de mudar dit safareig a altra part de la porta gran.

En lo dit any de 1698 allargaren lo soleyador en una tersera part fins a topar lo safareig gran y lo cresqueren en anpla per mitat, tot ab volta grasa fent las baranas y padrissos ab las llozas de pedra, com vuy se veu perficionat.

En lo any 1699 feren treballar lo coral del bestiar de llana fent sobra dit corral una gran pallisa y, antes, ja havian fet fer al secador que és allí contiguo.

En lo dit any de 1699 compraren la casina d'en Bellvehí y per altra nom dita Llancer ó Llances, com se llegeix en lo folio 117 número 324 de est llibre.

En lo any 1700 feren treballar lo pou gran de la neu que és al collet dels Térmens y, hauent-lo fet de paret seca sense volta, la primera vegada se enpoà, que fou en lo any 1706, se truncà la biga sarradera y caygué tota la teulada sobra la neu y dit any lo tornaren a cobrir ab bigas. Però en lo any 1707 feren treballar la volta, desfent la paret / f. 244v / del pou fins a mitx lloch y tement lo mestra de cazas que las parets puguessen sustentat la volta per ser la terra en algunas parts fluxa y, en particular, a la part de tramonta[na] que no's trobà may al fort. Y, axí mateix, a la part de mitgdia principià 4 archs que tots seuhen sobra al fort y comensan allí haont la paret de pedra y cals se ueu y sobra de dits archs continuá la obra y després la volta, que no ha fet mouiment algun. Y en tanta confiansa estava dit mestra de dita obra y archs que digué espatllaria lo restant de la paret seca que queda baix y la tornaria a fer a pedra y cals sens tenir temor que lo de dalt donàs lloch.

En lo any 1701 feren enrajolar lo barri o pati de dita casa (que féu construir lo quondam Francisco Subirá) fent posar rejols sobre las parets o carenas.

En lo dit any de 1701 compraren lo mas Ruscay, com se llegeix en lo folio 105 número 271 de est llibre.

En lo any 1703 la Senyora Gertrudis Subirá y Spígul y Francisco Subira son fill compraren lo mas Bellvehí de Anglès, com se llegeix en lo folio 123 y en lo número 341 de est llibre.

En lo any 1709 feren treballar la mara de la font que és al devant del portal del barri, a la part de ponent, y se féu així gran perquè lo fret tant rigurós que en lo any antecedent havia fet glassá la aygua dins als canons de la paret, de la paret de la collada dels Térmens y molts de ells se'n romperen, per lo que faltá la aigua per algun espay, fins que al temps donà lloch / f. 244bis r/ per tornar-los mudar. Y ab exa prevenció en cas torni succeir un cas senblant, alomenos hi haurà aygua per alguns dias per lo gasto de la caza previnguda.

En lo dit any de 1709 feren fer la paret seca del hort per pozar-lo en bona forma per regar. Consistia lo tarreno de dit ort en diferents marjas pus hi havia 3 fexas xicas y, espatllant aquellas, se conpongué així com vuy és.

En lo any 1710 se treballà en continuar y enfo[n]dir la mina que's troba a la mara de la font de haont se pren la aygua que ve en dita caza. Dita mina era ja comensada que n'hi havia coza de 6 canas y fou dispositió de un religiós caputxí molt pràtic de ayguas, a fi de encontrar la aygua que naix més baix com, en afecta, que ab dita mina se'n ha trobada la mitat de la que vuy en dia ve en dita caza y ab la ajuda de Nostre Senyor se continuarà en treballar a dita mina, així en enfondir-la com en fer-hi cruzeros per trobar-ne més, per a poder regar amb més abundància lo que convinga.

En lo any 1799 se féu edificar novament la canonada de la aygua que ve a casa de la font del Collell y se conpongué ab canals de terra que's feren en Sant Hilari, però no foren bonas las canals que, luego de estar tapadas ab mahons, moltas se trencaren y no arribava la tercera part de la aygua a casa. Se arribà dita canalada fins al torrent que raja del quintà de la casa Nova y, en la mina de la dita font, no s'i féu altre cosa sinó vall obert ab encorbat y ara passa la aygua per mitg de las dos canonadas que antes hi havia.

En lo any 1821 se acaba de compóndrer lo aquaducto de la aigua de la font del Collell al que passa ab mina al collet del Pou de la Neu, la qual se avia obert lo any antes a fi de reunir y posar en casa la aigua del torrent y de dita font en lo modo y per lo puesto que, ja en lo any 1615, se havia projectat. Han servit moltas canals del aquaducto dalt mencionat, però, com ne faltavan, se'n agueren de fer de novas.

